

Ára: 15,— Ft

MAGYAR ZENE

19 **2** 69

Index 25.563

VARGYAS LAJOS:

A „VERS ÉS DALLAM” KUTATÓJA

Aki a magyar művelődés bármely ágának a múltját kutatja, annak egy kicsit polihisztornak kell lennie. A töredezett emlékanyag inkább eltakarja az egykori valóságot, mintsem megmutatja. Igazi arcát csak az láthatja meg, aki több oldalról közeledik feléje.

A magyar zenetörténet túlnyomó részben énekelt versek története. Ha valaki hiányos emlékeinkből meg akarja rajzolni, föl kell vétezie magát a népzene, az irodalom és a történelem ismeretével. Aki pedig ilyen ismeretekkel és ilyen érdeklődéssel fordul múltunk felé, annak törvényszerűen el kell jutnia a versritmus problémáihoz.

Ének és vers — a szíami ikerpár — a ritmusban forr össze szétválaszthatatlanul. Zenei és irodalmi érdeklődés itt fut össze egyetlen pontba. Nálunk, magyaroknál különösen: zenei emlékeink legnagyobb hiányossága a ritmus-jelzés, verstani irodalmunknak pedig legvitatottabb kérdése a ritmus helyes értelmezése. Régi verseink ritmusának megoldását igen sokszor vártuk a dallamtól, dallamföljegyzéseinkét pedig a szöveg lejtésétől. Ha pedig mindkettő cserbenhagy, egy harmadiktól, a néphagyomány tanúságától.

Szabolcsi Bence pályáját kezdettől fogva ez a hármas érdeklődés irányította. Ebben is követi mesterét, Kodályt, akit ugyanez a hármas érdeklődés vezetett új eredményekhez, köztük versritmust megfejtő eredményekhez is. Természetes, hogy nagy tudós utódának egész életművét is végigkíséri vers és dallam összefüggésének, a ritmusnak problematikája. Nincs a magyar irodalom életének olyan szakasza, amelyhez ne járult volna hozzá ritmusra vonatkozó alapkutatásokkal vagy nagyértékű megállapításokkal. A Halotti Beszéd-től József Attiláig terjed ki érdeklődésének köre, szinte a magyar verstörténet egészét fogja át tanulmányainak hosszú sora. Ennek a nyolc évszázadnak leghomályosabb korszakaiban, az első szövegektől kezdve a XVIII. század végéig, meg sem tudnánk mozdulni segítség nélkül. Anyagfeltáró-értelmező munkája nélkül a XVI—XVIII. századi dallamkincs és versritmus alig volna ma ismeretes. Tinódi dallamainak, a Hofgreff-énekeskönyv kottáinak modern kiadása, majd a teljes XVI—XVII. századi históriásének feldolgozása mindig középpontba helyezi a versforma és ritmus kérdését, amellet, hogy messzetekintő történeti és művelődéstörténeti háttérrel mutatja be a zenei anyagot. Két-három évszázad versformáinak teljes anyagát állítja össze táblázatokban, dallamutalások útvesztőit követi nyomon, hogy egy-egy késői följegyzés, nyomtatott kiadvány alapján megtalálja korai szövegeink dallamát; dallamok és versek szembesítésével dönti el szövegeink helyes ritmizálásának kérdését, vagy ha az is bizonytalan, mindkettőnek

valószínű értelmezését. Továbbépíti Kodály gondolatait Tinódi verseinek ritmusáról, amit előadói modorával és egyes dallamsajátságokkal jobban megérthetünk. Szabolcsi állítja össze Tinódi formáinak időrendjét, amiből előadói és komponista-fejlődésére lehet következtetni, ami viszont utólag ismét támpontot ad verseinek, illetőleg énekeinek ritmizálására. Összeállítja a teljes XVI—XVII. századi históriás és rokonjellegű énekkincs ritmusfajtaát, megállapítja egykorú kottákból valódi formájukat, belső tagolódásukat, és először tárja fel egy sajátos, régi költészeti hagyomány, a gagliarda-ritmusú versek teljes, gazdag tenyészetét. Ez a ritmusfajta — a Psalmus szövegében is ez lüktet — a XVI. századtól kezdve a kuruc költészetben keresztül Ady magyar formáinak egyik legjelentősebbje lett, s József Attiláig és mai költészetünkig jutott el. Szabolcsi Bence történeti kutatásai óta nemcsak iránytűt adott kezünkbe művelődéstörténeti áramlatok, kölcsönhatások vizsgálatára, hanem a magyar versritmus számontartott lehetőségeinek körét is kibővítette, s ezáltal az elméleti magyarázatok egyik fontos támpontjává vált. A XVI. századi táncdallamok kiadása alkalmat ad számára, hogy külföldön följegyzett táncdallamaink, az „ungaresca”-k felépítésében fölismerje a középkor és reneszánsz két elterjedt ritmusfajtájának, a vágáns sornak és a szaffikus strófának keveredését, ami egészen barokkori énekekig és népi betlehemes dallamokig követhető. A XV. század végén bontakozik ki, s a XVI. században terjed el az a mozgalom, amely a reneszánsz-humanista irodalmi megújulást követte zenében, s az antik metrumok eredeti, mértékes felújítását tűzte ki célul. Ekkor keletkezett egész sora olyan kórusműveknek, zsolnárdallamoknak, amelyek a szaffikus, aszklepiadeszi, alkajoszi versszakot és a disztihont valószínűleg meg zenei ritmussal. Ezek a dallamok, kórusok hamarosan nálunk is elterjedtek. Szabolcsi ismét nótautalások szövevényén át követi a szövegeket dallamukig, majd szembesíti nyugati megfelelőikkel, és egész művelődéstörténetet nyomoz ki „Adalékok a magyar metrikus énekek történetéhez” szerény című dolgozatában.

Kezdeti érdeklődése, a XVI—XVII. század fokozatosan kitágul mindkét irányban. Még korábban, a középkorban nem igen ismerünk dallamokat, de ott vannak szövegeink, amelyek annak idején dallammal együtt éltek, ami elveszett, vagy egykorú dallamok ritmusa bújkálhat bennük, amit nem vetünk észre. Szabolcsit mindkét lehetőség vonzotta. Legrégibb versünk, középkori irodalmunk gyöngyszeme, a Mária-siralom nem engedte nyugodni addig, amíg ki nem nyomozta latin példaképének egyik dallamát a verstani irodalomból. S ha már nem tudjuk is bizonyossággal, hogy magyar ajkakon milyen dallammal élt egykor, mégis legalább korabeli dallammal, korhű stílusban tudjuk énekelni, s a „néma” szöveg elevenedik meg a mai ember számára.

Még a Siralomnál is régebbi időre megy vissza zenei múltunkban, amikor a Halotti Beszéd-et veszi vizsgálat alá: érzékeny füllel a prózai sorokban is meghallja a ritmust. Lehet, hogy más valaki másként hallja és más lejtéssel fogja magyarázni, de az bizonyos, hogy ezentúl mindenki egyetért abban, hogy legrégebbi szövegünk nem egyszerű próza, hanem valami ritmussal — esetleg éppen a középkor prózaritmusával — átszőtt fogalmazás.

Mind többet tudunk középkori műveltségünk világi ágának, a „deákok”-nak szerepéről és hatásáról. De Szabolcsi egyike volt az elsőnek, aki meg-

látta zenei nyomaikat és továbbkövette egészen a mai népi műveltségig. A „vágánsdalok” és ritmusok volt az a téma, ami legrégibben és legkítartóbban foglalkoztatta képzeletét. Egyik legutóbbi kötetében jelent meg az a tanulmány, amely perdöntő bizonyítékokat tár elénk a vágáns-költészet magyarországi hatására: kétségtelen dallamegyezéseket népdalaink, régi diákdalok és középkori, latin nyelvű vágánsdalok között. A „Virág Erzsi az ágyát magasra vetette” párosító dallam, az „Ej haj gyöngyvirág” régi diák- vagy virág-ének, az Archipoéta kocsmadalának magyar népi változata: „Életemnek végóráját töltöm a csárdába” együtt tanúskodik arról a mély kapcsolatról, amely egész műveltségünket összekötötte a Nyugattal középkori „deákjaink” révén. És megerősíti azokat az egyezéseket, amik eddig csak ritmusfajták hasonlóságában mutatkoztak, de közvetlen összefüggésüket bizonyítani nem tudtuk. A két part hasonlósága közé most ezekkel az egyezésekkel vert járható hidat.

A Balassi-versszak története és Balassi verseinek nótautalásai is viszatérő témái munkásságának. A Balassi forma kialakulásának menetét is segítette megvilágítani irodalomtörténeteszek eredményei mellé tett dallamvizsgálatokkal. A XVI. századi olasz és német táncdallamok közt kutatva viszont két ritmizálhatatlan Balassi versnek találta meg valószínű dallam-mintáját és valószínű ritmizálását: a „Siciliana”-nak és a rejtelmes „Gianeta Padovana” nótajára írt versnek.

Egész verstörténetünknek izgalmas kérdése a jambus befogadása. A középkori himnuszfordítások ilyenirányú próbálkozásai után, Szenczi Molnár Albert néhány zsoltárfordításának tapogatózásait leszámítva csak Ráday kezdeményezése óta tartja számon a jambust irodalmi kutatásunk. Szabolcsi már a XVII. századi énekköltészetből kimutatja a jambusvers néhány korai és igen magyaros formáját. Sőt rámutat a jambus meghonosodásának egy más lehetőségére is: az arab-török „habanera-hazadsz” forma átültetésének eddig figyelmen kívül hagyott eseteire is. S ha a Cantus Catholiciból kimutatott, helyenként egészen mesteri megoldások mellé, amit Szabolcsi idéz, beillesztjük Balassinak egyik kései nyolcasát is, az „Ó én kegyelmes istenem” kezdetűt, amely túlnyomó 5+3 tagolásával és igen sok emelkedő kezdetével világosan jambust valósít meg, akkor elmondhatjuk, hogy a középkortól fogva folyamatos költészetünkben az a törekvés, hogy Európának ezt az általános ritmusfajtáját — nyelvünknek talán leginkább ellenálló ritmusfajtáját — meghódítsuk magunknak.

Ami Balassi a régi magyar versnek, az Mikes a régi magyar prózának. Régiségünknek ilyen értéke nem kerülhetett ki Szabolcsi múltat felmérő tekintetét. Mikes stílusának vers- és énekelemkeit nyomozva jutott el olyan felismerésekig, hogy ennek a stílusnak apró egységekre — szinte verssorokra — tördelt jellege a rokokó ideált és a felvilágosodás józan és világos stílus-ideálját valósítja meg, s a barokk körmondatokkal szemben, például Pázmány mondataival szemben egy dalszerűbb stílus-eszményt képvisel.

A zenész érdeklődése, amellyel ének és zene segítségével közelít meg verstani problémákat, akkor sem válik fölöslegessé, amikor vers és ritmus-értelmezése nem dallamtól függ, mert már régen kiszakadt az énekelt vers egykori hagyományából: huszadik századi líránk nagy alkotóinál. Itt Sza-

bolcsi más zenei problémákkal közeledik az alkotáshoz. Adynál Kodály megzenésítésén, zene és versritmus együtjárásán keresztül mutat rá ritmikai problémákra: hogy fejtí ki a zeneszerző a „versmérték” alatt meghúzódó, a szavak hangtestében bennerejlő ritmus-lehetőségeket, a jambus mélyéről a magyar lejtést. József Attila egy-egy költeményében pedig a Bartók-zene ihlető szerepét elemzi.

A magyar irodalmi és zenei múlt folyik le előttünk Szabolcsi ritmikai tanulmányaiban. Szenvedélyes érdeklődés árad ki belőlük múltunk és a magyar műveltség egésze iránt. Ez a szenvedély fűti az „első kiadásokat”, pótolhatatlan anyagpublikációit, korszakokat összefoglaló táblázatait éppúgy, mint elemzéseit, nagyvonalú művelődéstörténeti tanulmányait, valamint sok izgalmas problémafölvetését, lehetőségek, távlatok, összefüggések fölmutatását.

De legyen bár merész probléma-fölvetés vagy hatalmas anyagot föl dolgozó végleges elemzés, egy dologban mind hasonló: mind mindig érdekes. Akármire nyúl Szabolcsi, és bármily módon nyúl hozzá, mindig átfűti a személyes érdekltség hevével, mindig új dolgokra nyitja meg szemünket. Akár egyetértéssel, akár ellenmondással, de mindig azzal az érzéssel tesszük le, hogy nyertünk elolvasásával; hogy valamit jobban látnunk, vagy szenvedélyesen kívánjuk, hogy még jobban lássuk. Egy rendkívül széles érdeklődésű, egy mindenütt összefüggést kereső és problémákat látó elme és egy színes képzelet kalauzol legkisebb közleményében is. És mindig problémák sűrűjébe vezet, ahonnan a megoldást vagy a megoldás útját láthatjuk. Ha pedig csak probléma-fölvetés volt szándéka, akkor is olyan problémát villant föl, amit előtte nem tudott meglátni más, s ami megoldásra vár.

Természetes, hogy az ilyen tudomány hatása alól nem vonhatja ki magát a következő nemzedék. Szabolcsi mozgósító szerepe fiatalabb zenetörténészeink körében közismert dolog. Ugyanezt a hatást gyakorolta verstani munkásságával is. E sorok íróját három nagy példakép indította a versritmus vizsgálatára: Kodály, Horváth János és Szabolcsi Bence. Talán meglepő, hogy mégis közülük kettővel a nyilvánosság előtt lefolyó viták kötötték össze nevemet, sőt ez a látszólagos szembenállás megvolt a harmadikkal, Kodállal is a nyilvánosságtól távoli néhány beszélgetésben és abban a tartózkodásban, amellyel távoltartotta magát a kérdéstől. A vita azonban egyáltalán nem érinti a személy és a teljesítmény tiszteletét, és mindig a kérdés szenvedélyes szeretetéből fakad. Ezt a szenvedélyes szeretetet és érdeklődést pedig a tárgy iránt — vers és dallam, költészet és zene, magyar művelődéstörténet nagy szépségeket nevelő két ága iránt — Kodály és Szabolcsi oltotta belém. Az első szükszavúságában is érzelmet, részletkérdésben is az egészet éreztetni tudó képességével, a második pedig a fölfedezésnek azzal az állandó izgalmával, amellyel irodalmunk egészét újra és újra végigfutja kutató tekintetével szüntelenül keresve a problémát, az összefüggést, a távlatokat; állandó eszmeindításával, a dolgoknak mindig új és új oldalról való megvilágításával.

És nem utolsó sorban azzal az érzelmi kapcsolattal, ami ennek a kutató izgalomnak hajtó motorja volt, s amit lehetetlen volt meg nem érezni és át nem érezni, az érzelmi kapcsolatot azzal a folyamattal, ami töredékeiben

izgalmas, teljesítményeiben pedig időnként imponáló — szellemi múltunkkal, a magyar művelődés történetével. Históriai ének, Balassi vers, középkori diák- és humanista költészet, barokk és rokokó énekek, Ady és Kodály, Bartók és József Attila mind ennek a mindig ugyanegy érdeklődésnek témaválasztásai. Egész verstani-ritmikai munkássága csak kiszélesítése, egyik oldala annak a zenetörténeti munkának, amit ugyanaz a szenvedély hajt; aminek végső összefoglalása a Magyar Zenetörténet Kéziratkönyve, és hangzó párja, a Musica Hungarica lemez-sorozata: az egységbe látott magyar zenei múlt.